

DÎVÂNU LUGÂTİ'T-TÜRK'TE GÜNDELİK HAYATIN ÖZNESİ OLARAK KADIN VE ERKEK*

Women and Men as Subjects of Dally Life In Dîvânu Lugâtî't-Türk

Dr. Zeynep Nagihan KAHVECİ**

ÖZ

Yazılı kaynaklar kayda geçirildikleri dönemin sosyal, kültürel ve ekonomik yapısıyla ilgili önemli bilgiler sunabilmektedir. Bu bilgiler ışığında dönemin toplumsal örgütlenmesine ve gündelik hayatına dair çıkarımlar yapılabilmektedir. Türk dilinin bilinen ilk sözlüğü olan ve Kâşgarlı Mahmud tarafından 11. yüzyılın ikinci yarısında yazılan *Dîvânu Lugâtî't-Türk* de böylesi kaynaklardan biridir. Sözlük, yazıldığı dönemin sadece dil kullanımı, sözcük dağarcığı hakkında bilgi vermemekte aynı zamanda döneminin tarihi, coğrafyası, edebiyatı, ekonomisi, mutfağı ve giyim-kuşamı gibi daha birçok hususta veri sağlamaktadır. Bu çalışma ise *DLT*'de gündelik hayatın öznesi olarak kadın ve erkeğin toplumsal rollerini konu edinmektedir. Çalışmada sözlüğün ortaya koyduğu veriler üzerinden dönemin gündelik hayatı içerisinde gerçekleştirilen eylemlerde kadın ve erkeğin özne olarak konumlandırılmasında toplumsal cinsiyet rollerinin etkisinin neler olduğunun ortaya konulması amaçlanmıştır. Öncelikle *DLT*'de yer alan cümlelerdeki eylemleri gerçekleştiren öznelerin cinsiyetine ve bu öznelerin gündelik hayat içerisindeki eylemlerine bakılmıştır. Kadın ile erkeğin toplumsal konumuna ve toplumsal cinsiyet rollerinin gündelik hayattaki eylemliliklerine etkisi tespit edilmiştir. Sözlükte kadın ve erkeğin özne olarak konumlandırılmalarında mekânın belirleyici etkisi özel ve kamusal alan ayrımı üzerinden incelenmiştir. Değerlendirme yapılırken sözlüğün yazarının cinsiyetinin erkek olduğu, Türk toplumu ve hitap ettiği Arap toplumunun tarihi, sosyal, kültürel, coğrafi bağlamı noktasında oluşturulduğu hususu göz önünde bulundurulmuştur. Sözlüğün, İslam dinine ve yerleşik yaşama geçiş dönemi eseri olması da değerlendirme yapılırken dikkate alınmıştır. *DLT*'nin üç neşrinin taranması sonucunda sözlükte geçen cümlelerde eylemi gerçekleştiren özne olarak “er”, “kişi”, “ol”, “uragut”, “işler” ve “kız” kelimelerinin kullanıldığı belirlenmiştir. Ancak Kâşgarlı Mahmud'un sözlüğü yazarken büyük ölçüde erkek cinsiyetini imleyen “er” öznesini kullandığı anlaşılmaktadır. Sözlükte öznenin “er” olarak kullanıldığı örnekler bakıldığında kahramanlık, cesaret, statü ve mal varlığı sahibi olmak gibi konular ön plana çıkmaktadır. “Er” olarak belirtilen erkek öznesinin gündelik hayat içerisinde ağaç yarmaktan duvar yapmaya, yara sağaltmaktan ilaç yapmaya, buğday öğütmekten elbise dikmeye pek çok eylemin içerisinde özne olarak yer aldığı belirlenmiştir. Sözlükte “er” öznesini bu eylemlerin yanı sıra su içmek, aksırmak, soluğu kesilmek, yürümek gibi pek çoğu aslında toplumun tüm bireyleri için de geçerli olabilecek eylemleri gerçekleştiren özneler olarak görmekteyiz. “Uragut” ve “işler” olarak ifade edilen kadınların, özne olarak yer aldığı örnek cümlelerdeki eylemler ise ağırlıklı olarak “kadına ait alan” içerisinde diğer bir deyişle özel alan içerisinde gerçekleşmektedir. Kadın; ip eğirirken, ekmeği pişirirken, çocuğunu emzirirken, doğum yaparken, beşiğin ipini çözerken ya da süslenirken vb. durumlarda görülmektedir. Sözlükte Erkeğin eylemlerinin büyük oranda kamusal alan olarak ifade edilen mekânlarda gerçekleştiği görülürken, kadının gerçekleştirdiği eylemlerinin mekânının daha ziyade özel alan olduğu belirlenmiştir. Toplumsal cinsiyet rollerinin belirleyiciliğinin, toplumsal örgütlenme biçiminin, sosyal, kültürel ve ekonomik bağlamın, sözlüğün hitap ettiği toplumun yapısının sözlükte eylemleri gerçekleştiren öznelerin cinsiyetinin belirlenmesinde etkisi olduğu söylenebilir. *DLT*'nin taranması neticesinde elde edilen 11. yüzyıl gündelik hayatında kadın ve erkeklerin rollerine ışık tutan bu veriler, Türk toplumunun tarih boyunca gündelik hayattaki değişim ve dönüşümü bağlamından hareketle çözümlenmesi açısından literatüre katkı sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler

Dîvânu Lugâtî't-Türk, gündelik hayat, toplumsal cinsiyet, kamusal alan, özel alan.

ABSTRACT

Written sources can provide significant insights into the social, cultural, and economic structure of the period in which they were recorded. In light of this information, inferences can be made about the social organization and daily life of the time. The *Dîvânu Lugâtî't-Türk*, the first known dictionary of the Turkish language, written by Kâşgarlı Mahmud in the second half of the 11th century, is one such source. The diction-

* Geliş tarihi: 14 Mayıs 2024 - Kabul tarihi: 20 Ekim 2024
Kahveci, Zeynep Nagihan. “Dîvânu Lugâtî't-Türk'te Gündelik Hayatın Öznesi Olarak Kadın ve Erkek” 144 (Kış 2024): 126-137

** Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Halkbilimi Bölümü, Ankara/Türkiye, znkahveci@ankara.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-4510-9806.

ary not only provides information about the language usage and vocabulary of its era but also offers data on many aspects such as the history, geography, literature, economy, cuisine, and clothing of the time. This study, however, focuses on the social roles of men and women as subjects in daily life, as presented in the *DLT*. The aim of the study is to reveal the influence of gender roles on the positioning of men and women as subjects in the daily activities described in the dictionary. Initially, the gender of the subjects performing the actions in the sentences found in *DLT* and their actions in daily life were examined. The impact of the societal status of men and women and the influence of gender roles on their daily activities were identified. The role of space in positioning men and women as subjects was analyzed based on the distinction between private and public spaces. While making this evaluation, it was considered that the author of the dictionary was male and that the work was created within the historical, social, cultural, and geographical context of both Turkish society and the Arab society it addressed. Additionally, the fact that the dictionary was written during a period of transition to Islam and a settled way of life was taken into account. The analysis of the three editions of *DLT* revealed that words such as "er," "kişi," "ol," "uragut," "işler," and "kız" were used as subjects in the sentences where actions are performed. However, it is understood that Kâşgarlı Mahmud predominantly used the subject "er," which refers to the male gender, when compiling the dictionary. In examples where "er" is used as the subject, topics such as heroism, bravery, status, and wealth come to the forefront. It was determined that the male subject referred to as "er" takes on a range of actions in daily life, from chopping wood to building walls, from healing wounds to making medicine, and from grinding wheat to sewing clothes. In addition to these activities, the "er" subject is also depicted performing actions like drinking water, sneezing, running out of breath, and walking many of which could apply to all individuals in society. In contrast, the actions performed by women, referred to as "uragut" and "işler," are predominantly seen in the "woman's domain," or in other words, the private space. Women are depicted spinning yarn, baking bread, breastfeeding their children, giving birth, untying the cradle, and adorning themselves. While it is observed that the actions performed by men primarily occur in what is considered the public space, the actions of women predominantly take place in the private space. It can be said that gender roles, social organization, and the social, cultural, and economic context of the society addressed by the dictionary influenced the gender of the subjects performing the actions described in the dictionary. The data obtained from the examination of *DLT*, shedding light on the roles of men and women in the daily life of the 11th century, will contribute to the literature by providing insights into the changes and transformations in the daily life of Turkish society throughout history.

Keywords

Dîvânu Lugâti't-Türk, daily life, gender, public space, private space.

Giriş

Geçmişten bugüne ulaşan yazılı kaynaklar, yazıldıkları dönemin sosyo-kültürel bağlamı ve gündelik hayatı hakkında önemli bilgiler barındırmaktadır. Bu kaynaklardan biri de Türk dilinin bilinen ilk sözlüğü olarak kabul edilen, 11. yüzyıl Türklerinin yaşam biçimine, gündelik hayatına ve toplumsal yapısına dair bilgiler sunan Kâşgarlı Mahmud'un *Dîvânu Lugâti't-Türk*¹ (*DLT*) adlı eseridir. Bu çalışmada *DLT*'de yer alan bilgiler ışığında gündelik hayat içerisinde kadın ve erkeğin toplumsal cinsiyet rollerine ve bu rollerin işlevlerine odaklanılmıştır. Bu amaçla öncelikle gündelik hayat, cinsiyet, toplumsal cinsiyet, kamusal alan, özel alan kavramları açıklanmış ve devamında sözlük, bu kavramlar özelinde incelenmiştir.

Gündelik hayat kavramı, incelenen dönemin toplumsal ve kültürel yapısını, yaşayışını değerlendirme imkânı vermektedir. Gündelik hayat kavramını Henri Lefebvre, "toplum"u anlamının bir ipucu (2016: 40); Andy Bennett ise kültürel olarak inşa edilen bir alan (2013: 16) olarak tanımlamaktadır. Bu iki tanım, gündelik hayatın toplumla kültürün kesiştiği noktada oluştuğunu göstermektedir. İnsanların günlük rutin içerisindeki yeme, içme, yürüme, giyinme vb. tüm eylemleri onun kültürünü oluşturmada ve sosyal bir varlık olarak toplumsallaşmasını sağlamaktadır. Lefebvre'nin deyişiyle "insan, gündelik hayatın içinde ve gündelik yaşam aracılığıyla tamamlanır" (2015: 168). Michael Gardiner, gündelik hayatı oluşturan mutfak işleri, günlük yürüyüşler vb. eylemler üzerine düşünülmesinin aslında daha geniş sosyo-tarihsel bağlamı anlamayı hedeflemesi gerektiğini belirtmektedir (2016: 280-281). Gündelik hayatı incelemek, insanla-

rın sıradan eylemlerinin ardında yer alan toplumsal ve kültürel yapıyı, sosyotarihsel bağlamı göz önünde bulundurarak ortaya koymak demektir.

Gündelik hayattaki eylemler kadar bu eylemleri gerçekleştirerek kültürü ve toplumsal yapıyı meydana getiren öznelerin kimliği ve rol dağılımı da önemlidir. Bu özneler, heteroseksüel toplumsal yapıda biyolojik ve toplumsal cinsiyetleri açısından kadın veya erkek olarak adlandırılmaktadırlar. Erkek ve kadın bedenlerini tanımlayan anatomik ve fizyolojik farklar cinsiyet; erkekler ile kadınlar arasındaki psikolojik, toplumsal ve kültürel farklar ise toplumsal cinsiyet terimiyle adlandırılmaktadır (Giddens 2005: 107). Toplumsal cinsiyet, bedenin biyolojik cinsiyetinin kültürel olarak kadın veya erkek olarak belirlenmesine karşılık gelmektedir. Böylece bireylerden “toplumsal senaryo”nun veya “kültürel senaryo”nun (Mutlu 2008: 282) belirlediği “cinsiyet rolleri”ne (Marshall 1999: 100) göre hareket etmeleri beklenmektedir. Bu rolleri belirleyen ise bireylerin içinde yer aldıkları toplumsal ve kültürel yapının beklentileri, değer yargıları ve tutumları olmaktadır.

Gündelik hayat ve toplumsal cinsiyet rollerinin mekânsal düzlemini ortaya koyacak olan ise kamusal ve özel alan ayrımıdır. Jürgen Habermas, 18. yüzyıl boyunca felsefe, iktisat ve politika konuları hakkında tartışmaların olduğu bir kamusal alanın olduğunu ileri sürmektedir (Smith 2007: 73). Habermas’ın kamusal alana dair 18. yüzyıl toplumsal yaşam üzerinden yaptığı bu kavramsallaştırma, farklılıklardan söz etmediği ve genelleyci bir yapıya sahip olduğu için pek çok eleştiri almıştır. Bu çalışmada kamusal alan tek başına değil karşısına konumlandırılan özel alan kavramıyla birlikte ele alınmıştır. Marshall, kamusal alan-özel alan ayrımının ev ile işin ayrıldığı, toplumsal cinsiyetler üzerinden belirlenmiş bir geleneksel iş bölümünün temeli olduğunu belirtmektedir (1999: 380). Kamusal ve özel alan ayrımı, gündelik hayattaki mekânsal bölünmenin ev ile evin dışında kalan her yer olarak düşünülmesine karşılık gelmektedir.

Bu kavramlar Aydınlanma Dönemi’nin kavramları olsa da izleri geçmiş dönemlerin gündelik hayatında da görülebilmektedir. *DLT*’ye de bu kavramların ışığında bakmak, yazıldığı coğrafyanın 11. yüzyıldaki gündelik hayatı hakkında bir değerlendirme yapma imkânı sunacaktır.

Dîvânu Lugâti’t-Türk’ün Yazıldığı Toplumsal ve Kültürel Bağlam

DLT üzerinden şu soruları sormak mümkündür. Eser, kadın ya da erkeğe dair toplumsal cinsiyet odağında bilgi verir mi, verirse ne tür bilgi verir? Bu bilgiler dönemin gündelik hayatı ve toplumsal cinsiyet anlayışıyla ilişkilendirilebilir mi? Kâşgarlı Mahmud’un kullandığı öznelerin cinsiyeti neden önemlidir? Bu sorulara cevap verebilmek için öncelikle eserin yazıldığı tarihî, coğrafi ve sosyokültürel bağlamı ve yazılış amacını bilmek ve kime/kimlere hitap ettiğine bakmak gerekmektedir. Zira hangi eser olursa olsun yaratıldığı bağlamdan bağımsız değerlendirilemez. Bu kapsamda çalışmada özne kullanımı yönünden incelenen *DLT*, yazılı kültür ortamının ürünü olup yazarı bellidir. Sözlüğün anonim olmayışı ve başka bir kültür dairesindeki Araplara Türkçe öğretmek amacıyla yazılmış olması önemlidir. Çalışmanın, özne kullanımı açısından incelenmesi noktasında yazarın cinsiyeti ve eserin kimler için yazıldığı göz önünde tutularak değerlendirilmelidir.

Türkçeden Arapçaya ansiklopedik bir sözlük mahiyetinde olan eserin tam adı “Türk lehçelerini toplayan kitap” anlamına gelen *Kitâbu Dîvâni Lugâti’t-Türk*’tür. Kısaca *Dîvânu Lugâti’t-Türk* olarak bilinmektedir (Ercilasun ve Akkoyunlu 2015: xvii). M. Fuad Köprülü, Kâşgarlı’nın bu sözlüğü muhtelif Türk şubelerini gezip Türk lehçelerini öğrendikten sonra pek fahş bir Arapça ile yazdığını belirtmektedir. Kâşgarlı, çalışmasının ön sözünde Türk milletlerinden, Türkçenin herkes tarafından öğrenilmesi gereklili-

ğinden ve kitabı bu amaçla yazdığından bahsetmektedir. Ayrıca bu eserin sadece bir “lügat” olmadığını, Türk tarih ve coğrafyasına, esatirine, etnografyasına, halk edebiyatına ve filolojisine ait bir bilgi hazinesi olduğunu söylemektedir (2011: 216).

Eserin yazarı Kâşgarlı Mahmud’un kim olduğuna ve aile yapısına dair bilgiler, eserin içerisinde yazarın kendisinden bahsettiği bölümlerden ve araştırmacıların çalışmalarından elde edilebilmektedir. Reşat Genç’e göre Kâşgarlı Mahmud’un sözlükte kendisinin nesebce Türklerin en ileri gelenlerinden olduğunu belirtmesi onun soylu bir aileden geldiğini göstermektedir. Kâşgarlı Mahmud hakkında çalışmalar yapan bazı araştırmacılar ise kendisinin Karahanlı ailesine mensup değilse bile, o ailenin etrafındaki yüksek Türk aristokrasisine ait olduğunu kabul etmektedirler². Kâşgarlı, 11. yüzyılda yüksek bir Türk-İslam kültürü etkisi bulunan Kaşgar ve Balasagun çevrelerinde yetişmiştir. Arap dilini kullanmadaki ustalığı, klasik İslam ilimlerini henüz Türk ülkelerindeyken devrinin Müslüman-Türk âlimlerinden okuyup öğrenmiş olduğunu göstermektedir (1997: 2-6). Ahmet Bican Ercilasun ve Ziyat Akkoyunlu, Kâşgarlı Mahmud’un döneminin Türk edebî dilini (Hâkaniye Türkçesini), Arapça ve Farsçayı çok iyi bildiğini ifade etmekte, Kur’an’dan yaptığı alıntılarla döneminin önde gelen imamı ve din âlimlerinden naklettiği hadislerin de kendisinin dinî bilgisini gösterdiğini vurgulamaktadırlar (2015: xxv-xxvi). Bütün bu bilgiler, Kâşgarlı Mahmud’un *DLT* gibi kapsamlı bir sözlüğün yazarı olmasının tesadüf olmadığını göstermektedir.

DLT dinî alanda ve yaşam tarzı alanında geçişlerin yaşandığı bir bağlamın eseridir. Bu bağlamda bir yandan İslam dinine bir yandan da göçebelikten yerleşik hayata geçilmeye başlanmıştır. Hilmi Ziya Ülken’e göre Türklerin İslam dinini kabul etmesi hukuk, ahlâk, kozmogoni, bilgelik, iktisadî hayat, yaşayış tarzı ve sanat anlayışı ile eski hayat tarzından çok farklı bir hayata girmelerine sebep olmuştur (2017: 146). Jean Paul Roux, sözlüğün ortaya çıktığı bağlamın aynı zamanda Karahanlıların nüfuz alanında ibadet dili ve Kur’an-ı Kerim’in dili olan Arapçanın incelenmesine önem verilen bir dönem olduğunu belirtmektedir. Roux’ya göre bu önemin göstergesi, Bağdat’ta Arapça yazılan bir Türk dili sözlüğü olmasıdır. Bilim insanları, bu sözlüğü hem hâlâ pagan olan Türklerin bir gelenek ve görenek ansiklopedisi hem de Türk dilinde yazılmış bir halk edebiyatı antolojisi olarak değerlendirmişlerdir (2017: 195). *DLT*’nin yazıldığı bağlama bakıldığında bu dönemde eserin yazıldığı coğrafyada göçebe yaşamın varlığıyla birlikte halkın büyük çoğunluğunun yerleşik yaşama geçtiği bilinmektedir. Reşat Genç de Kâşgarlı’nın eserini yaşam tarzı bağlamında değerlendirirken bu savı desteklemektedir. Genç’e göre Kâşgarlı’nın verdiği bilgiler daha çok yerleşik Türk toplum yaşayışı ve kültürüne dairdir. 11. yüzyılda göçebe hayatı sürdüren Türk ellerinin yaşayışı hakkında eserde çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Kâşgarlı’nın bizzat gezerek tanıdığı Sır-Derya, Yukarı İli ve Kaşgar üçgeni arasındaki sahanın bu yüzyılda çoğu yerleşik hayat yaşayan Türklerden oluşması eserdeki bu durumu açıklamaktadır (1997: 10). *DLT*’nin yazıldığı bağlam dinî, siyasî ve gündelik yaşam alanında toplumda değişikliklerin görüldüğü bir dönemdir. Sedat Veyis Örnek, kültürel değişimi “iç ya da dış etmenler sonucu bir kültürün davranış kalıplarında ve örneklerinde (tiplerinde) ortaya çıkan değişme süreci” (1973: 44) olarak tanımlamaktadır. Bu doğrultuda Türkçe ön plana çıkmaktayken, İslam dinine geçişle birlikte Arapçaya da önem verildiği anlaşılmaktadır. Siyasi bağlamda Türklerin İslam dünyasında etkisinin artması, Türk olmayan topluluklar arasında Türkçe’nin öğrenilmesi gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. İslamiyet’in etkisi, Arap kültür dairesiyle kurulan bağlantı, yeni bir yaşam tarzı olan yerleşikliğe geçiş gibi dış etmenler iç yapıda değişimlere neden olmuştur. Yerleşik yaşam mekânsal belirliliği sağlamış ancak öte yandan ev ve evin dışı gibi mekânsal bir ayrışmayı beraberinde getirmiştir. Bu

ayrışma, 21. yüzyılda evin, özel alanı evin dışında kalan her yerin ise kamusal alanı kapsamadığını temelinin oluşturulmaktadır. Göçebe yaşamdan yerleşik yaşama geçişin toplumsal ve kültürel yapıda meydana getirdiği değişiklikleri anlayabilmek için büyük oranda yerleşik yaşam kültürünün eseri olan *DLT*'ye geçmeden önce Dede Korkut'u ele alabiliriz. Dede Korkut'ta göçebe ve savaşçı bir toplumun sosyo-kültürel yapısını görmekteyiz. 18. yüzyıla ait bir kavramsallaştırma olan kamusal ve özel alan ayrımının Dede Korkut devrinde göçebe bir yaşamda kamusalın ve özelin ayrımı gibi bir mesele- nin zeminin kaygan olması sebebiyle söz konusu olamayacağı söylenebilir. *DLT*'de yerleşik yaşama ve İslamiyete geçiş gibi etmenler, toplumun sosyo-kültürel yapısında değişikliklere neden olmuştur. Burada kamusal ve özel alan kavramlarının izlerini okuyabilmek kısmen mümkün görünmektedir. Hem yerleşik yaşama geçiş hem İslamî toplum yapısıyla girilen etkileşimle beraber evin içiyle dışı arasındaki kadın ve erkeğin hareketliliğinin göçebe yaşam biçimine nazaran kadının aleyhinde bir etkisinin olduğu söylenebilir. Tüm bu süreçler toplumsal yapıda kadın ve erkeğin mekânsal konumuyla yaşam şeklini etkilemiştir. Mehmed Kaplan, yaşanan medeniyet devrelerine göre Türk edebiyatında kadının üç şekilde değerlendirildiğini ifade etmektedir:

1 — İslâmiyetten önce ve göçebelik devrinde o, bu devrin ideal erkek tipi olan Alp tipine yaklaşıyor. Erkek gibi o da ata biner, ok atar, kılıç kullanır ve icabında düşmanla kahramanca çarpışır. 2 — Yerleşik medeniyete ve İslâmî kültür çevresine dahil olduktan sonra kadın, erkek gibi ve erkekten daha fazla pasif bir karakter arz eder. Toprak ve din, insanları kendilerinden üstün tabiat veya tâbiat üstü kuvvetlere bağlar. Bu devirde kadının kahramanca vasıflarını kaybederek bir haz ve aşk mevzu'u olduğu görülür. 3 — Garp medeniyeti tesiri altına girdikten sonra kadının ilkin edebiyatta, sonra hayatta beşerî hakları müdafaa edilir ve tamamiyle erkekle müsavi bir seviyeye getirilir (1951: 99).

Kaplan'ın değerlendirmesindeki birinci maddede sözünü ettiği kadınları, Dede Korkut'ta görmek mümkünken, *DLT*'de kadına dair örnekler incelendiğinde büyük oranda ikinci maddede sözü edilen kadınların özellikleriyle benzerlik gösterdiği söylenebilir. Yerleşik yaşama geçiş ve İslamiyet ile birlikte gelen mekânsal belirliliğin etkisinin kadının mekânsal sınırlılığı olarak karşılık bulduğu anlaşılmaktadır. Fatmagül Berktaş, dinin yaydığı değerler ve imgelerin en çok o kültürde yaşayan kadınların rolleri ve statüleriyle yakından bağlantılı olduğunu ifade etmektedir. Böylesi bir bağlantı dinin aileyi ve toplumsal cinsiyet ilişkilerini kapsayan yapısının izlerinin daha ziyade kadınların gündelik hayatlarında görülmesine neden olmaktadır (2021: 12-21). Din ve kadın arasındaki bu ilişki, kadının gündelik hayat içerisindeki konumlanışlarını, eylemlerini, statülerini, adlandırılmalarını belirlerken, bu değişim erkeğin rollerini ve eylemlerini etkilememektedir.

Dîvânü Lugâtî't-Türk'te Eylemi Eyleyen Kişi: "Er" ve "Uragut"

DLT'nin yapısal özelliklerine bakıldığında Araplara Türkçe öğretmek amacıyla yazıldığı için Türkçe-Arapça bir sözlük olduğu görülmektedir. Bu nedenle eserin mukaddimesi ve açıklamaları Arapçadır ve madde başları da Arap sözlükçülük geleneğine göre sıralanmıştır. Eserde önce Türkçe sözlerin Arapça karşılıkları, devamında kelimelerin içinde geçtiği bir örnek cümle ve örnek cümlenin de Arapça karşılığı verilmektedir (Ercilasun 2006: 316-317). Çalışma kapsamında *DLT*'de yer alan cümlelerdeki özne kullanımı ve bu öznelerin gündelik hayattaki eylemlerinin neler olduğunun tespiti için sözlüğün üç neşri³ taranmıştır. *DLT*'ye dair yapılan bu üç çalışmada örnek olarak verilen cümlelerde ve cümlelerin açıklamalarında eylemi gerçekleştiren öznenin genel olarak "er", "ol", "kişi", "uragut" ve "işler" kelimeleriyle ifade edildiği tespit edilmiştir.

Er: erkek, ol: o, kişi; uragut ve işler: kimse/insan/kişi ve kadın anlamlarında kullanılmaktadır.

DLT'de sıklıkla geçen "er" kelimesinin sözlüklerdeki açıklamalarından bazıları şöyledir: Türk Dil Kurumu tarafından hazırlanan *Türkçe Sözlük*'te er: 1. Erkek; 2. Kahraman, yiğit; 3. Asker, nefer 4. İşini iyi bilen, yetenekli; 5. Koca (1998: 717). *Tarama Sözlüğü*'nde er: 1. Koca, zevç. 2. Erkek, kişi. 3. Yiğit, bahadır, kahraman (1996: 1483-1486). *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*'nde er: Koca (1972: 1764). Tüm bu tanımlamalardan anlaşıldığı üzere "er" sözcüğü, biyolojik cinsiyet olarak "erkek"i imlemektedir. *DLT*'de de "erlik: erkeklik" olarak tanımlanmaktadır (Atalay 2013a: 104). *DLT* tarandığında erkeğin gündelik hayat içerisinde gerçekleştirdiği eylemlere, toplumsal ve kültürel konumuna dair çeşitli konularda bilgi edinilmektedir. Sözlükte erkekliğin kurucu unsurlarından olan yiğitlik, kahramanlık, cesaret konuları çerçevesinde pek çok kelime bulunmaktadır. "Yürekliğ er: yüreği pek, cesur adam" (Atalay 2013a: 51-52). "Tıgrak er: diyrak, yılmaz, yiğit adam (Atalay 2013a: 468), "Kür er: yiğit, sarsılmaz, pek yürekli, kabadayı adam" (Atalay 2013a: 324-325) ifadeleri erkeğin kahramanlık ve yiğitliğinin önemine dair bilgi vermektedir. "Küçlüğ bilekliğ kişi: güçlü bilekli adam" (Atalay 2013a: 509-510) erkeğin fiziki gücüne işaret ederken, "Tolumluğ er: silahlı adam" (Atalay 2013a: 498), "Er yarıklandı: adam zırhlandı" (Atalay 2013c: 114-115), "Er okın tengitti: adam okunu göğe doğru yükseltti" (Atalay 2013c: 396) örnekleri kahramanlık ve yiğitlik için silahın, okun ve zırhın da önemli olduğunu vurgulamaktadır. Erkekliğin kurucu unsurlarının temel taşlarından olan "at, avrat, silah" üçlemesinden at sahibi olmanın da önemli olduğu "Atlığ er: atlı adam" (Atalay 2013a: 97), "Er atlandı: adam atlandı, ata bindi" (Atalay 2013a: 255-256) örneklerinden anlaşılmaktadır. Erkeğin özne olarak bulunduğu cümleler arasında toplumsal statüye vurgu yapılan örnekler de vardır. "Ağrılığ er: herkes tarafından ağırlanan, sayılan kişi" (Atalay 2013a: 146), "Er köklendi: adam asalet sahibi oldu" (Atalay 2013b: 253) gibi örneklere bakıldığında toplum nezdinde hatırı sayılır kişiler olmanın, asalet sahibi olmanın erkek öznesi üzerinden örneklendirildiği anlaşılmaktadır. "Açığığ er: bolluk içerisinde bulunan kimse" (Atalay 2013a: 147), "Sıgırlığ er: sığır sahibi olan adam" (Atalay 2013a: 495), "Tawarlığ er: mallı adam" (Atalay 2013a: 495), örnekleri de mal varlığının erkeğin toplumsal konumunun belirlenmesindeki etkisine işaret etmektedir.

Bu örnekler erkekliğin toplumsal ve kültürel olarak belirlenen normlar ve kurallar yoluyla elde edildiğini imlemektedir. Tayfun Atay, erkekliği bir biyolojik cinsiyet olarak erkeğin toplumsal yaşamda nasıl düşünüp davranacağını belirleyen ve ondan sadece erkek olduğu için beklenen rolleri ve tutum alışları içeren bir pratikler toplamı olarak tanımlamaktadır (2012: 21). Erkekliği dört temel tema altında ele alan Robert Brannon'a göre bir erkeğin sahip olması gereken özellikler şunlardır: asla kadınlara benzememeli ve kadınsı davranışlar sergilememeli; başarı, statü ve saygınlık kazanımı ile bir aileyi geçindirebilme becerisi; güç, dayanıklılık ve kendine güven; saldırganlık, şiddet ve cesaret sahibi olmalı (1976: 12-33). *DLT*'de de erkekliğin kurucu unsuru olan kahramanlığın ve onun beraberinde gelen cesaret, silah, at sahibi olmaya dair örneklerin çeşitliliği, toplumsal yaşamda erkekliğin nasıl kurulduğunu ortaya koymaktadır. Sözlükte başarı, statü, saygınlık, güç sahibi olma ve dayanıklılığa yönelik örneklerde büyük oranda erkek öznesinin yer alması da erkekliğin toplumsal inşasının temel taşlarını göstermektedir.

Erkekliğe dair toplumsal ve kültürel yapıda olumsuz olarak kabul edilen örnekler de sözlükte yer almaktadır. "Axsunğ er: sarhoşlukta kavga eden adam" (Atalay 2013a: 116), "Kurgu er: taşgın ve zevzek adam" (Atalay 2013a: 426), "Çenğel er: şer adam"

(Atalay 2013b: 290), “Suk er: aç gözlü, alçak kimse” (Atalay 2013c: 130), “Çok er: kötü, alçak adam” (Atalay 2013c: 130), “Er tilkülendi: adam tilkilik etti, yaltaklandı” (Atalay 2013c: 202), “Korkluk er: korkak adam” (Atalay 2013c: 417), “Er tavar ogurladı: adam mal çaldı” (Atalay 2013c: 300) gibi örneklere bakıldığında kavgacılığın, aç gözlülüğün, taşkınlığın, hırsızlık gibi eylemlerin olumsuz eylemler olarak kabul edildiği anlaşılmaktadır. Ancak bu tür eylemler, gündelik hayat içerisinde sadece erkeğe atfedilecek eylemler olmamasına rağmen Kâşgarlı Mahmud’un “kişi” veya “ol” öznelerinden birini kullanmak yerine sözü geçen bu olumsuz eylemlerde “er” öznesini kullanmayı tercih etmesi dikkate değerdir. Benzeri şekilde sadece erkek cinsiyetine atfedilemeyecek fiziki özellikler de sözlükte erkek üzerinden örneklendirilmiştir: “Saçlı er: saçlı adam” (Atalay 2013a: 464), “Kırık er: çolak adam” (Atalay 2013a: 382), “Kırbas er: başının saçı dökülerek artık başında saç bitmeyen kimse” (Atalay 2013a: 459), “Kıngır er: şaşı adam” (Atalay 2013c: 363).

“Er” öznesinin gündelik hayat içerisindeki faaliyetlerine bakıldığında şu örnekleri görmek mümkündür: “Er emlendi: adam kendine ilaç etti” (Atalay 2013a: 259), “Er sügöl süknedi: adam sigile ilaç etti, sağalttı” (Atalay 2013c: 301), “er bitik bitindi: adam kitap yazındı” (Atalay 2013b: 140), “Er tam yaptı: adam duvar yaptı” (Atalay 2013c: 57), “Er yıgaç yardı: adam ağaç yardı” (Atalay 2013c: 57), “Er ton tikdi: adam elbise dikti” (Atalay 2013b: 20), “Er böz tokıdı: adam bez dokudu” (Atalay 2013a: 268), “Er buğday ügidi: adam buğday öğüttü” (Atalay 2013c: 254), “Er yırladı: adam bir ır ırladı” (Atalay 2013c: 308). Kâşgarlı Mahmud’un “er” öznesini ilaç yaparken, yara sağaltırken, duvar yaparken, elbise dikerken, bez dokurken, buğday öğütürken de görmekteyiz. Burada erkeklerin gündelik hayattaki uğraş ve eylemlerindeki çeşitlilik dikkat çekicidir. Bu çeşitliliği, Köprülü’nün bahsettiği İslamiyet sonrasındaki “içtimai iş bölümü”nün (2011: 95) öncesinin izleri olarak okumak mümkündür.

Sözlükte “er”in kullanıldığı örnek cümlelerde karşılığının “adam” kelimesiyle verildiği tespit edilmiştir. “Udhug er: uyanık adam” (Atalay 2013a: 63). “Er açtı: adam acıktı” (Atalay 2013a: 172). “Er asurdi: adam aksırdı” (Atalay 2013a: 178). “Er usuktı: adam susadı” (Atalay 2013a: 191). Bu örneklere bakıldığında özne tarafından gerçekleştirilen eylemlerin pek çoğunun kadınlar tarafından da gündelik hayatta yerine getiriliyor olması kuvvetle muhtemeldir. Ancak Kâşgarlı’nın örneklerini verirken özne olarak “kadın” a karşılık gelecek ifadeler yerine çoğunlukla “er”i kullanmayı tercih ettiği anlaşılmaktadır. Kâşgarlı Mahmud’un örneklerinde sıklıkla “er” öznesini kullanmasının temel sebebi kendisinin de erkek cinsiyetine mensup olmasıyla açıklanabilir. Sözlüğün hitap ettiği ve sözlüğe erişebilecek “okur-yazar” kesimde “erkek” nüfusun ağırlıkta olması da muhtemeldir.

Kâşgarlı Mahmud’un “er”in dışında özne olarak cinsiyet belirlemeyen “ol” ve “kişi” kelimelerini kullandığı da belirlenmiştir. Ancak sözlüğe dair yapılan üç neşirde “ol” ve “kişi” ifadelerinin bazı yerlerde “o”, “insan”, “kişi”, “kimse”, “halk” vb. şekilde, bazı yerlerde ise yine “adam” olarak çevrildiği tespit edilmiştir. “Etliğ kişi” ifadesi Atalay ile Yurteser ve Erdi’nin aktarmalarında “şişman kimse” (2013a: 101; 2007: 271) olarak Ercilasun ve Akkoyunlu’nun çalışmasında ise “iri gövdeli adam” (2015: 49) olarak aktarılmıştır. Kâşgarlı Mahmud’un “kişi” olarak verdiği örneklerin bir kısmında da karşılığı “adam” olarak ifade edilmiştir. Örneğin; “ısrım kişi: suratsız, sıkıntılı adam” (Atalay 2013a: 107; Yurteser ve Erdi 2007: 282; Ercilasun ve Akkoyunlu 2015: 52). Bunların yanı sıra “er” olarak verilen öznenin karşılığının bazı aktarmalarda “kişi”, “kimse”, bazılarında ise yine “adam” olarak verilmiştir. Örneğin; “içkin er” Atalay’ın Türkiye Türkçesine aktarmasında “düşmandan iken bu yana geçen, kendisine dokunul-

mayan kişi” (2013a: 108) olarak yer alırken Ercilasun ve Akkoyunlu’nun “adam” (2015: 53) olarak verilmiştir. Özne olarak “kişi”nin kullanıldığı ancak karşılığının “adam” olarak ya da hiçbir özne kullanılmadan verildiği örnekler de bulunmaktadır. “İssız kişi” ifadesi Atalay ile Yurteser ve Erdi’nin aktarmasında “yüzsüz iyilik bilmez adam” (2013a: 142-143; 2007: 267) olarak yer alırken Ercilasun ve Akkoyunlu’da ise “şirret, gaddar, cüretkâr için denir” (2015: 73) olarak ifade edilmiştir. “Kişi” kullanılan örneklerin bazılarında verilen açıklamalarda kişi karşılığı olarak tek bir cinsiyet değil topluluğu niteleyen ifadeler kullanılmıştır. Örneğin “kişi ewleşdi” ifadesi Atalay’ın aktarmasında “halk toplandı yığıldı” (2013a: 240) olarak, Ercilasun ve Akkoyunlu’da “bir şey üzerine insanlar yığıldı” şeklinde verilmiştir. Kâşgarlı Mahmud’un özne olarak “ol” ifadesini kullandığı bazı örneklerin karşılığı olarak yine farklı kullanımlar olduğu tespit edilmiştir. “Ol bu ewni ewlendi” ifadesi Atalay ile Yurteser ve Erdi’nin aktarmalarında “o adam bu evi kendine mesken edindi” (2013a: 259; 2007: 273), Ercilasun ve Akkoyunlu’da ise “o, bu evi mesken edindi” (2015: 117) şeklinde aktarılmıştır.

Kâşgarlı Mahmud’un yer verdiği örneklerin bir kısmında “kişi” karşılığında “adam” kelimesinin kullanılmasına rağmen “kişi”yi doğrudan “kadın” kelimesinin karşılığında bir örnek tespit edilememiştir. Kadın ve kadına dair kelimelerin yer verildiği cümlelerdeki eylemlerin genellikle sadece kadınlar tarafından gerçekleştirilebileceği düşünülen durumlarda kullanıldığı görülmektedir. *DLT*’de kadın kelimesinin karşılığı olarak “uragut”, “işler”, “cariye”, odalık ve hizmetçi anlamına gelen başka kelimeler de kullanılmıştır. Kadın kelimesini karşılayan ve sıklıkla kullanılmış olan “uragut” kelimesi sözlükte “Uragut: arvat, avrat” (Atalay 2013a: 138) olarak tanımlanmıştır. “Uragut” kelimesinin etimolojisine bakıldığında Sir Gerard Clauson, kelimenin Eski Türkçe’de çok kısıtlı bir zaman diliminde ancak oldukça yaygın olarak kullanıldığını ifade etmektedir. “Uragut” kelimesinin aynı zamanda hayvanlar için de kullanılan “tişi” kelimesinden daha belirgin bir şekilde kadın anlamına geldiğini belirten Clauson, kelimenin morfolojisine dair “-ğu:t” ekinden türemesi dışında daha detaylı bilgi vermemektedir (1972: 218). Nurhan Güner de Clauson ile benzer şekilde “uragut” kelimesinin sadece *DLT*’de geçmediğini Karahanlı ve Harezmi Türkçesi dönemi metinlerinde de “kadın, dişi, eş, zevce” anlamlarıyla kullanıldığını tespit etmiştir (2013: 2660). Güner, çalışması boyunca referans verdiği başta András Róna-Tas olmak üzere Clauson’un da değerlendirmelerinden hareketle “uragut” kelimesinin Eski Türkçe’de türevleri bulunan “su, döl, tohum vb. saçmak” anlamına gelen “ur” fiilinden türemiş olduğunu belirtmektedir (2013: 2662). Mahmut Sarıkaya da “ur kelimesinin “şişlik, kabarıklık” anlamından “tane, tohum” anlamına doğru bir gelişme gösterdiği, ondan urı/orı(u-?) “erkek genç, oğul” ve uruğ “tane, çekirdek, tohum, döl, evin” kelimelerinin türemiş olduğu; daha sonra da uruğ kelimesinin “soy sop, nesil; kavim, boy” anlamı kazanmış (2007: 1517) olduğunu ifade etmektedir. Emine Çakır’a göre “ur -kur” kelimesinden türetilen kuşak, “tohum, döl, maya, soy, nesil” gibi anlamlarıyla kadının ya da erkeğin doğurganlığına ve verimliliğine özetle berekete işaret etmektedir (2022: 145). Bu araştırmalar kadın anlamına gelen “uragut” kelimesinin “döl, tohum saçılan” anlamlarından türediğini göstermektedir.

Uragut kelimesine dair kadın ve tohum arasında kurulan bu ilişkinin izlerini hemen hemen her dönemde görmek mümkündür. Tohum, toprak, rahim sembolizminin kadının doğurganlığıyla ilişkilendirilmesi üzerine pek çok çalışma vardır. Carol Delaney’in Sünni bir Orta Anadolu köyünde 1980 ve 1982 yılları arasında yaptığı saha çalışmasının sonucunda yazdığı “Tohum ve Toprak” adlı kitap bunlardan birisidir. Delaney, yaşamı verenin erkek olduğu, kadınların doğurduğu yani aslında yaşamı verenin ve doğurma-

nın birbirinden farklı şeyler olarak değerlendirildiğini ifade etmektedir (2001: 45). Kitabı da adını vermiş olan tohum ve toprak imgeleri kadın ve erkeği karşılamaktadır. Delaney, kadının toprak, toprağa tohumu ekenin de erkek olarak görüldüğünü belirtmektedir (2001: 28). Uragut yani kadın kelimesinin etimolojik olarak “döl, tohum saçılan” anlamına gelmesi ile Delaney’in alan çalışması sonucunda ulaştığı tohum ve toprak metaforunda tohumun kadını imlemesi arasındaki ortaklığı göstermektedir. Eski Türkçe’de yer alan bir kelimenin etimolojik değerlendirmesinde ortaya çıkan anlamlandırmanın 1980’li yıllarda bir Orta Anadolu köyünde gerçekleştirilmiş bir çalışmada da geçiyor olması, kelimenin anlamsal sürekliliğinin devam ettiğini ortaya koymaktadır.

Sözlüğe ait üç neşir tarandığında “uragut” ve “işler” kelimelerinin eylemi gerçekleştiren özne olarak kullanıldığı cümleler tespit edilmiştir. Ancak bu cümleler “er” ifadesinin geçtiği örneklerle kıyasla sayıca azdır. Kadının eylemi gerçekleştiren özne olarak ifade edildiği bazı örnekler şunlardır: “Uragut yıp eğirdi: kadın ip eğirdi” (Atalay 2013a: 178-179). “Uragut un elgendi: kadın kendisi için uneledi” (Atalay 2013a: 255). “Uragut yinçüsin tizindi: kadın incisini dizdi” (Atalay 2013b: 146). “Uragut bezendi, kozandı: kadın, bezendi, süslendi” (Atalay 2013b: 155). “Uragut kurtuldu: kadın kurtuldu, doğurdu” (Atalay 2013b: 233). “Uragut kençe sür soritti: kadın çocuğa süt emzir-di” (Atalay 2013b: 304). “Uragut oğlın beşiktin yördi: kadın çocuğunu beşikten çözdü” (Atalay 2013c: 185). “Bu işler ol telim yıp eğirgen: bu kadın çok ip eğirir” (Atalay 2013a: 158). “İşler yigne sapındı: kadın iğneye iplik saplamayı üzerine aldı” (Atalay 2013b: 150). “İşler ötmek yaptı: kadın ekmek yapıştırdı” (Atalay 2013b: 57).

“Uragut” ve “işler” dışında kadın kelimesine karşılık “kız” kelimesinin de kullanıldığı örnekler bulunmaktadır: “Kız kırtışlandı: kız güzelleşti, yüzünün güzelliği arttı” (Atalay 2013b: 272). “Kız saçın taradı: kız saçını taradı” (Atalay 2013c: 260). “Kız çikin çiknedi: kız nakış yaptı” (Atalay 2013c: 301). Ancak sözlükte “dişil” cinsiyeti imleyen “kız” ifadesinin iki farklı toplumsal statüdeki kadın için kullanıldığı tespit edilmiştir. Sözlükte, “kız: (...) ev kızı, aile kızı” ve “yinçke kız: yatağa alınacak yetişkin cariyeye” ifadeleri geçmektedir (Atalay 2013a: 326). Bu ayrım kadınların sosyal statüleri noktasında farklı isimlendirmelerin olduğunu göstermektedir. Bunun dışında sözlükte cariyeye, odalık, hizmetçi gibi statülerdeki kadınların nasıl isimlendirildiğine dair başka örnekler bulunmaktadır. “Eget: hizmet için, gerdek gecesi, gelinle birlikte gönderilen hizmetçi kadın” (Atalay 2013a: 51). “Awinçu: avunulan, alışılan şey. Bunun için cariyelere de awınçu denir” (Atalay 2013a: 134). “Kırnak: cariyeye” (Atalay 2013a: 473). “Yinçge: kız: odalık kız” (Atalay 2013c: 380). “Yalnguk: cariyeye/ odalık” (Atalay 2013c: 385). Sözlükte toplumsal statüsüne göre alt konumda bulunan kadınlara dair ifadelerin yanı sıra “soyluluk” gösteren unvanlara da yer verildiği tespit edilmiştir: “Altun Tarım: büyük kadınların lakabıdır”; “hanım sultanlara unvan olarak verilir” (Atalay 2013a: 396). “Katun: Afrasyab kızlarından olanların adıdır” (Atalay 2013a: 410). “Kunçuy: Hatun’dan bir derece aşağıda bulunan kadın, bige, prenses. Buradan alınarak katun kunçuy denir” (Atalay 2013c: 240).

Kadınların gündelik hayat içerisindeki faaliyetlerdeki öznellik durumunu ve sosyal statülerini gösteren örneklerin dışında cinselliklerine yönelik ifadelerin olduğu da tespit edilmiştir. Ancak kadınların cinselliklerine yönelik cümlelere bakıldığında çoğunlukla kadınlara “olumsuz anlamlar” atfedildiği anlaşılmaktadır: “İşler erskendi: kadın azgınlığı yüzünden ersedi, erkek istedi” (Atalay 2013a: 314), “Sürtük: sürtük işler: sürtüküren, kendisine sürtükürülen kadın, sevicî kadın” (Atalay 2013a: 477), “Ekeklik: kadının arsızlığı, yüzüzlüğü” (Atalay 2013a: 153). Kadının cinselliğine vurgu yapan bu örneklerin yanı sıra yine kadın bedenine yönelik “kusur” olarak düşünülen ifadeler de bulun-

maktadır: “Yirük işler: yirik kadın (yirilmiş ve güzelliği gitmiş olan)” (Atalay 2013c: 18); “iki deliği birleşmiş olan kadın” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2015: 355). “Çor uragut: avret yeri bitişik olan kadın” (Atalay 2013c: 121). Kadının bedeni üzerinden yapılan ve olumsuz olarak nitelendirilebilecek bu ifadelerin yanı sıra kadınlara “olumlu değer” yüklenildiğini gösteren örnekler de bulunmaktadır: “Özük: kadınlara verilen lakap “altun özük” denir. Bedeni inci gibi temiz olan kadına ertini özük denir” (Atalay 2013a: 71). “Erdini: iri inci. Bundan alınarak kadınlara “ertini özük” denir ki bedeni inci gibi kadın demektir” (Atalay 2013a: 141). Kadın bedeni ve cinselliği üzerinden verilen olumlu ve olumsuz örneklerin yanı sıra medeni durumlarındaki değişikliği de söz varlığında yer aldığı tespit edilmiştir: “Uragut beglendi: kadın evlendi” (Atalay 2013b: 239). “Kudhuz: dul kadın” (Atalay 2013a: 365). “Tuğsak: dul kadın” (Atalay 2013a: 468). “Boş uragut: boşanmış kadın” (Atalay 2013c: 124). “Tul uragut: dul kadın” (Atalay 2013c: 133). Tüm bu örnekler sözlükte tek tür bir kadınlıktan bahsedilmediğini kadının toplumsal konumuna göre olumlu veya olumsuz anlamlara sahip çeşitli adlandırmalar verildiğini göstermektedir. Aksu Bora, adların insanların bu dünyadaki yerini belirlediğini, adlandırmaların bazen gurur verirken bazen de beraberinde cezalandırmayı getirebildiğini ifade eder (2014: 37). Kadınların olumlu veya olumsuz adlandırılmalarının edilgen bir yapısı olduğu görülmektedir. Kadın bulunduğu sosyal statü, medeni durumu ve bedeni üzerinden adlandırılmaktadır. Bu adlandırmaları belirleyen toplumsal yapıya içkin değer ve normlar olmaktadır.

Sözlükte özne olarak kadının bulunduğu örneklere bakıldığında mekânsal olarak özel alanda yani ev içi alanda konumlandırıldığı tespit edilmiştir. Mekânsal konumlandırılışının sonucu olarak da kadın, gündelik hayat içerisinde ev içi emek kapsamına giren çocuğa bakmak, yemek yapmak gibi eylemleri gerçekleştirirken görülmektedir. Diğer bir deyişle “Evde bulunma, burayı çekip çevirme, burada yaşayan insanlara bakma kadına atfedilmiştir” (Uysal 2024: 873). Erkeğe dair örneklere bakıldığında mekânsal bir sınırlama bulunmamaktadır. Serpil Sancar, aile hayatı ile evin dışındaki toplumsal yaşamın neden farklı ahlaki, hukuki ve siyasal ilkelerle inşa edildiğini anlayabilmek için toplumsal olanın dişil ve eril anlamlar taşıdığına da farkında olunması gerektiğini belirtir (2016: 15). Sancar’ın ifadesinden hareketle, sözlüğün genelinde kadın ve erkek öznelerin içerisinde yer aldığı eylemler ile kadın ve erkeğe dair nitelere bakıldığında, kadınlık ve erkeklığın aslında verili olmadığını toplumsal ve kültürel olarak kurulduğunu görmekteyiz. Sözlüğün geneline bakıldığında tüm bu örnekler erkek ile kadının toplumsal ve kültürel konumunun belirleyicilerinin ne olduğunu veya ne olmadığını ortaya koymaktadır. Erkek olmanın toplumsal ve kültürel belirleyicilerinin kahramanlık, cesaret, statünün metaforik karşılığı olan “at, avrat, silah”; kadın olmanın belirleyicilerinin de beden odaklı bir güzellik anlayışıyla birlikte çocuk bakımı, yemek yapımı gibi ev içi alandaki eylemler olduğu anlaşılmaktadır. Evrim Ölçer Özünel, masallar üzerinden toplumsal cinsiyet ve mekân ilişkisini irdelediği çalışmasında erkek egemen söylemde yaygın olarak “at, avrat, silah” üçlüsünün aynı ataerkil yapıda kadının iktidar simgelerinin “ev, er, evlat” üçlemesine karşılık geldiğini ifade etmektedir (2017: 115). Ölçer’in masal örnekleri üzerinden yaptığı bu değerlendirme, *DLT*’deki kadın ile erkeğin bulunduğu mekânların, gündelik hayat içerisindeki eylemlerinin toplumsal ve kültürel olarak nasıl cinsiyetlendirilmiş olduğunu da açıklamaktadır.

Sonuç

Bireylere dair yapılan tasvirler, toplumun onlardan beklentilerini, toplumsal konumlarını ve cinsiyet rollerini yansıtmaktadır. Sözlükte yer alan kadına ve erkeğe ait unsurlara, eylemlere bakıldığında toplumsal cinsiyet rollerinin, yazarın özne kullanı-

mındaki etkisi anlaşılmaktadır. Sözlüğün yazıldığı dönemde genellikle kadın, ev-içi olarak kabul edilen “özel alanda”, erkek ise evin dışındaki her yer olarak kabul edilebilecek olan “kamusal alanda” yer almaktadır. “Er” olarak belirtilen erkek öznesi; ağaç yarmak, duvar yapmak, yara sağaltmak, elbise dikmek gibi çeşitli eylemleri gerçekleştirmektedir. “Uragut” ve “işler” olarak ifade edilen kadınlar ise ip eğirmek, ekmek pişirmek, çocuk emzirmek, doğum yapmak gibi eylemlerin öznesidir. Ancak yazarın sözlükte verdiği bilgilerin ve dil kullanımının toplumun yaşam biçiminden bağımsız olmadığı da göz önünde bulundurulmalıdır. Bir eseri incelerken eserin tarihsel ve toplumsal koşullarının göz önünde bulundurulması gerektiği; metnin yazıldığı tarih ve ideolojik konumunun da kavranması, en az çalışmanın kendisinin okunması ve değerlendirilmesi kadar önemlidir. *DLT*’nin yazıldığı dönemde eğitim alma imkânına belirli zümreden kişilerin ulaşabildiği bilinmektedir. Bu imkânın genellikle erkeklere tanındığı ihtimalinin yüksek olduğu söylenebilir. Sözlüğün yazarının cinsiyetinin erkek olmasının etkisi sözlükte verilen eylemleri gerçekleştiren öznelerin cinsiyetinin belirlenmesine yansımıştır. Sözlüğün İslamî dönemde ve Araplara yönelik yazılmış olması Arapların sosyo-kültürel yapısının göz önünde bulundurulmuş olması ihtimalini de güçlendirmektedir. Sözlüğün oluşturulduğu Türk toplumu ve hitap ettiği Arap toplumunun tarihi, sosyal, kültürel, coğrafi bağlamı noktasında oluşturulmuş bir çalışma olduğundan sözlükte kadının ve erkeğin mekânsal konumlanışına ve gündelik hayat içerisindeki eylemlerine yönelik bir değerlendirme yapılmıştır.

YAZARLARIN KATKI DÜZEYLERİ: Birinci Yazar %100.

ETİK KOMİTE ONAYI: Çalışmada etik kurul iznine gerek yoktur.

FİNANSAL DESTEK: Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

ÇIKAR ÇATIŞMASI: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KISALTMALAR

DLT: Divânu Lugâti't-Türk

NOTLAR

1. “Divânü Lügati't-Türk'ün tek yazması vardır; Ali Emiri tarafından İstanbul'da Beyazıt Camii yanındaki bir sahafta, 1917 yılında bulunmuştur. Hâlen, Emiri Efendi'nin başışladığı kitaplarla kurulmuş bulunan, İstanbul'un Fatih semtindeki Millet Kütüphanesi'ndedir” (Ercilasun 2006: 316)
2. Şakir Ülkütaşır; A. Caferoğlu; Z. V. Togan (Genç 1997: 3)
3. Bu üç neşir, Türk Dil Kurumu yayınlarından Besim Atalay'ın, TDK yayınlarından Ahmet B. Ercilasun ile Ziyat Akkoyunlu'nun ve Kabalıcı Yayınevi'nden çıkan Serap Tuba Yurteser ile Seçkin Erdi'nin çalışmalarıdır.

KAYNAKÇA

- Atalay, Besim. *Divânü Lûgat-it Türk Tercümesi I*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2013a.
- Atalay, Besim. *Divânü Lûgat-it Türk Tercümesi II*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2013b.
- Atalay, Besim. *Divânü Lûgat-it Türk Tercümesi III*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2013c.
- Atay, Tayfun. *Çin İşi Japon İşi*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2012.
- Bennett, Andy. *Kültür ve Gündelik Hayat*. (Çev. Nagehan Tokdoğan- Burcu Şenel- Umut Yener Kara), Phoenix Yayınevi, 2013.
- Berktaş, Fatmagül. *Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın*. İstanbul: Metis Yayınları, 2021.
- Bora, Aksu. *Feminizm Kendi Arasında*. Ankara: Ayizi Yayınları, 2014.
- Brannon, Robert. “The Male Sex Role: Our Culture's Blueprint of Manhood, and What it's Done for us Lately”, *The Forty-Nine Percent Majority: The Male Sex Role*. (Der. R. Brannon- D. S. David, Reading) MA: Addison-Wesley, 1976.
- Clauson, Sir Gerard. *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford: Oxford University Press, 1972.
- Çakır, Emine. “Gelin Kuşağı: Bekâret Kuşağı mı Bereket Kuşağı mı?”. *Millî Folklor*. 134. (2022): 145-158.
- Delaney, Carol. *Tohum ve Toprak*. (Çev. Selda Somuncuoğlu- Aksu Bora), İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.

- Ercilasun, Ahmet Bican ve Ziyat Akkoyunlu. *Divânu Lugâti't Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2015.
- Ercilasun, Ahmet Bican. *Türk Dili Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2006.
- Erdi, Seçkin ve Serap Tuba Yurteser. *Divânü Lugâti't-Türk Tercümesi*. İstanbul: Kabalıcı Yayınları, 2007.
- Gardiner, Michael. *Gündelik Hayat Eleştirileri*. (Çev. Deniz Özçetin- Babacan Taşdemir- Burak Özçetin), Ankara: Heretik Yayınları, 2016.
- Genç, Reşat. *Kâşgarlı Mahmud'a Göre XI. Yüzyılda Türk Dünyası*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1997.
- Giddens, Anthony. *Sosyoloji*. (Çev. Cemal Güzel), Ankara: Ayraç Yayınevi, 2005.
- Güner, Nurhan. "Kadınla İlgili Eski Türkçe Bir Kelime: Uragut". *Turkish Studies*. 8(9) (Yaz 2013): 2659-2669.
- Kaplan, Mehmed. "Dede Korkut Kitabında Kadın". *Türkiyat Mecmuası*. 9 (1951): 99-112.
- Köprülü, Mehmet Fuad. *Türk Edebiyatı Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2011.
- Lefebvre, Henri. *Modern Dünyada Gündelik Hayat*. (Çev. Işın Gürbüz), İstanbul: Metis Yayınları, 2016.
- Lefebvre, Henri. *Gündelik Hayatın Eleştirisi I*. (Çev. Işık Ergüden), İstanbul: Sel Yayıncılık, 2015.
- Marshall, Gordon. *Sosyoloji Sözlüğü*. (Çev. Osman Akinhay- Derya Kömürcü), Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1999.
- Mutlu, Erol. *İletişim Sözlüğü*. Ankara: Ayraç Kitabevi, 2008.
- Ölçer Özünel, Evrim. *Masal Mekanında Kadın Olmak*, Ankara: Geleneksel Yayınları, 2017.
- Örnek, Sedat Veyis. *Budunbilim Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1973.
- Roux, Jean-Paul. *Türklerin Tarihi*. (Çev. Aykut Kazancıgil- Lale Arslan Özcan), İstanbul: Kabalıcı Yayıncılık, 2017.
- Sancar, Serpil. *Erkeklik: İmkansız İktidar*. İstanbul: Metis Yayınları, 2016.
- Sarıkaya, Mahmut. "Türkçe Adlandırmada İnsan ve Hayvan Soybirliğinin Bir Yansıması Olarak Kur/Kuru/Kuro; Kır/Kırı /Kıro; Kurd/Kürt/Kürt Kelimelerinin Türkçe 'qur' 'halka, kemer, kuşak; nesil" Kelimesiyle İlgisi" 38. ICANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, 10-15 Eylül 2007.
- Smith, Philip. *Kültürel Kuram*. (Çev. Selime Güzelsarı- İbrahim Gündoğdu), İstanbul: Babil Yayınları.
- Tarama Sözlüğü*. C.3. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1483-1486, 1996.
- Türkiye de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*. C.5. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1764, 1972.
- Türkçe Sözlük*. C.1. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 717, 1998.
- Uysal, Makbule. "Mutfak Kültüründe Ataerki ve Kadınların Benlik Anlatıları". *Folklor Akademi Dergisi*. 7(2) (2024): 871-889.
- Ülken, Hilmi Ziya. *Anadolu Kültürü Üzerine Makaleler*. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2017.